
OD ŽELEZA DO KRUHA

Stoletno delovanje škedenjske železarne

Katja Colja

63

IZVLEČEK

Besedilo, ki ga avtorica predstavlja v nekoliko spremenjeni obliki, je nastalo ob realizaciji dokumentarnega filma v okviru slovenskih televizijskih programov Deželnega sedeža RAI za Furlanijo Julijsko krajino. V njem ni prikazan le kratak zgodovinski pregled stoletnega delovanja škedenjske železarne, marveč so prisotni tudi socialni aspekti vaškega in delavskega življenja.

ABSTRACT

The present text, slightly re-edited by the author, was written on the occasion of the production of a documentary film as part of the television programmes of RAI's provincial branch for Friuli-Venezia Giulia. It presents a short historical outline of the centenary operation of the Škedenj (Servola) Iron-works but also social aspects of the workers' life and of the villages.

"Vsak dan s'm se u'zu s ku'lm z Repnča u Šk'd'n. Ker s'm mogu b't u železarni u šesti uri s'm ustaj'u šaldo zgudej. Vas je prekriv'la še t'ma. Včasih se je t'di zg'dilo, da s'm se u'rnu nekaj pred pounočjo in s'm taku spal samo štjri ure, ker sem mogu b't u šesti nazaj n' deli. Ah, t'krt je blo žiuljenje z'rejs šaldo trdo. Človek ni j'mu cajta za zabavo, mislu je samo na preživetje.

Spunm se, kaku s'm u d'žji, mrazi in snegi hodu u sl'žbo. A nisem bil zmj'rij sam. N' cesti s'm dosti botu srečavu mlekrce, ki so u zgar'nih rok'h držale dvajsti al t'di tridesjtlitrske vrče in so n' glavi n'sile plenjr. Smil'le so se mi. T'di če so bli u'brazi žjnsk zdel'ni s'm n'njh zmj'rij r'zbruu veselje du žiuljenja.

Ku s'm po v'č ku ani uri k'l'sarjenja p'ršu v Šk'd'n, me je zmj'rij u'mamlju d'h po kum'j peč'nm kruhi. Dosti botu s'm si z'želu toplo bigo, a nis'm j'mu soudou. In ku sem se spšč'u po klanch med njiv'mi pruti ž'l'zarni s'm hmali pozabu n' u'mamni d'h, čak'lo me je trdo in šaldo n'porno delo. Če d'nes pomisl'm se mi telu n'elektri in spraš'm se, kaku s'm sploh zdržu u taku nečlovešk'h r'zmj'rh. Bil s'm mlad in s'm mogu

*prežiol't dr'žino, ki kmetija ni o'č mogla prežiuł't dr'žine.*¹

Ker so postali plavži na Jesenicah in na Javorniku preskromni za čedalje večje potrebe, se je proti koncu 19. stoletja Kranjska industrijska družba (Krainische Industrie Gesellschaft - KIG) odločila da zgradi novo železarno pod Škednjem. Na odprtje novega podjetja na tržaškem ozemlju so vplivale tudi stvarne ekonomske pobude avstrijske vlade, ki je od leta 1882 s posebnimi ugodnostimi podpirala industrializacijo zgoraj omenjenega ozemlja.²

64

Vest o zgraditvi novega industrijskega objekta je vznemirila dunajske poslovne kroge, še posebno delničarje Alpske montanske družbe in drugih gornještajerskih in avstrijskih železarn, ker so se zbalii močne konkurence novega obrata.³ Zaradi tega je šele po dolgih pogajanjih Kranjska industrijska družba dobila dovoljenje za gradnjo in leta 1895 začela z deli.⁴ Prvi plavž je začel delovati novembra leta 1897.⁵

Pred sto leti so bili delovni pogoji popolnoma drugačni od današnjih. Ker je bilo delo izredno težko in cenjeno kot tretjerazredno, so se ga Škedenjci otepali. Raje so se zaposlili v tržaškem pristanišču. Zaradi tega je bilo v železarni vse do šestdesetih let zelo malo domačinov.

Do prve svetovne vojne je bilo vodstvo železarne sestavljeno iz Avstrijcev, Nemcev in Čehov, delovno silo pa so v glavnem sestavljali Gorenjci in Istrani, nekaj je bilo tudi Kraševcev.⁶ Gorenjci so se vračali domov poredkoma, Istrani so dnevno prihajali z vlakom ali pa tudi z osli. Ker so delali dvanajst ur na dan, se včasih sploh niso vračali domov, pač pa so se odpočili v zavetju kakega zidu. V deževnem vremenu so si poiskali varnejše zavetišče. Nekateri so se tudi oženili v Škednju in se počasi vključili v vaško življenje.

“Škedenj je bil nekoč samostojen kraj... Kdorkoli je prišel v vas, je bil forešt. Domačini so predvsem Istrane malo drugače gledali... V glavnem pa so se ti ljudje vključili v vaško življenje. Glavno težišče je bilo takrat v cerkvi, poleg tega je bilo mnogo kulturnih prireditev... Vse to je pripomoglo, da so se ti ljudje od zunaj vključili v vaško kulturno življenje in ga tudi obogatili.”⁷

¹ Pričevanje M. Škabarja; večji del pričevanj je zbrala Martina Repinc, nekatera pa avtorica teksta. Pričevanja so prepisana dobesedno, brez popravkov, le besede v oklepajih so dodane za boljše razumevanje teksta. Objavljene literature o zgodovini škedenjske železarne je izredno malo, zaradi tega se je morala avtorica teksta nasloniti na ustna pričevanja in na dokumente, ki jih hranita Archivio storico della Biblioteca civica di Trieste in Archivio di stato v Trstu.

² Miloš Mogolič, Železarna Kranjske industrijske družbe v Škednju pri Trstu, neobjavljeni tekst, str. 13.

³ Darko Bradassi, Kratak zgodovinski oris nastanka in vzpona železarne pod Škednjem, Primorski dnevnik, 15. marec 1988, str. 11.

H.J. Kostler, Die Hochofenwerke in der Steiermark von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zur Wiederaufnahme der Roheisenerzeugung nach dem Zweiten Weltkrieg, Radex - Rundschau, 1982, str. 831.

⁴ Archivio storico della Biblioteca civica, fond Società della ferriera di Servola, mapa 8/1, dok. 45582.

⁵ Archivio storico della Biblioteca civica, fond Società della ferriera di Servola, mapa 8/1-1, dok. 51349.

⁶ Podatke o sestavi delovne sile škedenjske železarne do leta 1918 hrani Arhiv Republike Slovenije.

⁷ Pričevanje škedenjskega župnika Dušana Jakomina.

Delavci so skoraj brez vsakršnih socialnih pravic delali v peklenskih pogojih. Lanene hlače, srajca, klobuk in volnen plašč so jih le malo obvarovali pred visokimi temperaturami plavžev, v katerih so topili železovo rudo. Mogoče je bila najbolj mučna faza ohlajevanja vrelega grodlja, ki se je iz plavža iztekala v peščene bazene. Tisti, ki so delali pri teh bazenih in lomili ohlajeno kovino, so morali prenašati izredno vročino, ki je v poletnih mesecih postajala neznosna. Kot blažilo so dobivali limone, pozimi pa žganje. Ker so z lesenimi coklami hodili po razbeljenem pesku, jim je koža na podplatih popolnoma otrdela.⁸

Če je delo v železarni po eni strani človeka utrdilo, ga je sčasoma popolnoma izčrpalo. Pravijo, da so bili pri najtežjih opravilih najbolj odporni Kranjci.

“Kranjci so delali p’r karjolah, tle je blo najv’č težko delo u ferieri (železarna), so ga delali samo Kranjci, zatu ki so bli ku hrasti, tašni mu’ži.”⁹

Od leta 1897 vse do prve svetovne vojne se je Kranjska industrijska družba s škedenjskim obratom povzpela na raven železarne mednarodnega obsega, ki je s svojo proizvodnjo lahko zalagala veliko železarn habsburške monarhije. Železarna je dosegla izreden vzpon najprej s postavitvijo velikega plavža, nato lastne koksarne, nazadnje pa še martinarne z valjarno in naprave za destilacijo stranskih proizvodov koksiranja.¹⁰ To dokazuje tudi število zaposlenih, ki je tik pred izbruhom prve svetovne vojne naraslo od začetnih 350 na 1130. Za Trst je železarna pomenila veliko pridobitev, saj se je z njenim obratovanjem povečal tudi pristaniški promet z zaledjem. Ob koncu 19. stoletja je bil Trst pristaniško in industrijsko središče, v katerem je zaradi ugodnih razmer zrasla cela vrsta podjetij: od luščilnic riža in kave, do oljarn, rafinerije kolonialnih semen in podjetja za predelavo drugih kolonialnih surovin.¹¹

V tem cvetočem ozračju fin de siècla je železarna zadobila pomembno gospodarsko vlogo. Iz leta v leto se je širila in tako je poleg plavža, štirih kavperjev in drugih tovarniških zgradb dozidala posebno poslopje za pisarne in laboratorij, skladišče, dve poslopji za urade, stanovanjsko poslopje za delavstvo, menzo, staro in novo postajno zgradbo, klet in hiše ob starem škveru.¹²

“Ta hiša, kjer živimo, je Maisterhaus, taku so rekli po nemško, je bla hiša za učitelje, per i maestri po taljansko.”¹³

Če je bil Škedenj v drugi polovici 19. stoletja nadvse kmečka vas z malim pristaniščem, plažami in solinami, je namestitev industrijskega objekta povsem spremenila njegovo podobo. Zemljišče, ki ga je kupila Kranjska industrijska

⁸ Pričevanje upokojenega inženirja Alda Sturarija.

⁹ Pričevanje upokojenega delavca škedenjske železarne Vladimirja Sancina.

¹⁰ Archivio storico della Biblioteca civica, fond Società della ferriera di Servola, mapa 3/10-1, dok. 60212.

¹¹ Elio Fornazarič, Nastanek, vzpon in propad železarne pod Škedenjem, Primorski dnevnik, 21. avgust 1994, str. 11

¹² Archivio storico della Biblioteca civica, fond Società della ferriera di Servola, mapa 3/10-1, dok. 18110.

¹³ Pričevanje Simplicije Stopar, katere oče je delal v železarni.

družba, je bilo deloma skalnato, deloma pa ilovnato. Za postavitev železarne pa je morala planirati in razširiti obalo z zasipanjem morja. Na zasutem delu je z modernimi razkladalnimi napravami utrdila obalo in zgradila pomol za pristanek čezmorskih ladij in razkladanje tovora.¹⁴

“Škedenjski človek je bil zaposlen s kmetijstoom, je obdeloval svoje njive, vinograde, žito za družino. Znan je bil škedenjski refošk. V okolici Škednja proti Sv. Soboti so bile soline, tam v bližini so gojili ostrige, tako da je postal ta kraj neke vrste turistični kraj. Tržaški človek je rad prihajal sem.”¹⁵

66

Ko je Italija leta 1915 napovedala vojno Avstriji, je Krarjska industrijska družba bila primorana ugasniti plavže, koksarno, martinarno in valjarno. Delavci so bili vpoklicani k vojakom, v obratu pa je ostalo le petdeset starejših mož za sprotno vzdrževanje naprav. Medtem ko so moški na kraških gmajnah kopali rove in brezsmiselno umirali na fronti, so nekatera dela v železarni začele opravljati ženske. Seveda so bila težka dela še vedno moško opravilo, ženske so zlasti pomagale porivati vagona, nekatere pa so zaposlili v uradih.

“So pr’šli parniki z mineral’ m in z vagoni je blo treba nest ta mineral. Moži so bli u u’jski, tista, ki se je čula močna, je šla del’ t u feriero.”¹⁶

Ob koncu vojne je železarna ponovno začela redno obratovati. Moški so se s fronte in iz taborišč vračali domov, nastal pa je problem lastništva. Zato so se začela pogajanja med italijanskimi, jugoslovanskimi in avstrijskimi oblastmi. Na bodočnost škedenjskega obrata je nedvomno vplivalo novo mednarodno politično stanje, ki se je izoblikovalo na mirovnih pogajanjih v Verseillesu. Na Primorskem so se razmere le delno normalizirale po podpisu Rapalske pogodbe v mesecu novembru leta 1920, ko je bilo to ozemlje priključeno Italiji.

Pri pogajanjih za železarno je bila spretnejša italijanska stran. Izigrala je stare delničarje z Dunaja in iz Berlina, ki so za svoje delnice dobili le nekaj razvrednotenih kron. Tako je bila železarna leta 1924 zbrisana iz trgovskega in pomorskega registra pri sodišču v Trstu, namesto nje pa se je vpisala družba Alti Forni e Acciaierie della Venezia Giulia. S tem je škedenjski obrat dokončno prešel v italijanske roke in leta 1931 zaradi spojitve Alti Forni e Acciaierie della Venezia Giulia z ILVO postal last slednje.¹⁷

V spominu starejših pričevalcev je še vedno zakoreninjen mit habsburške oziroma avstrijske resnosti in strogosti pri upravljanju obratov, kar vedno primerjajo z italijansko lahkotnostjo.

“Nemci so bli taku strogi, da delavci so mogli pobr’ t vsak ku’ ščk železa in ga nest na mesto. Drgači je bil joj. Ku so pr’šli Taljani, se je vse spremenilo.”¹⁸

¹⁴ M. Mogolič, *Železarna... cit.*, str. 11

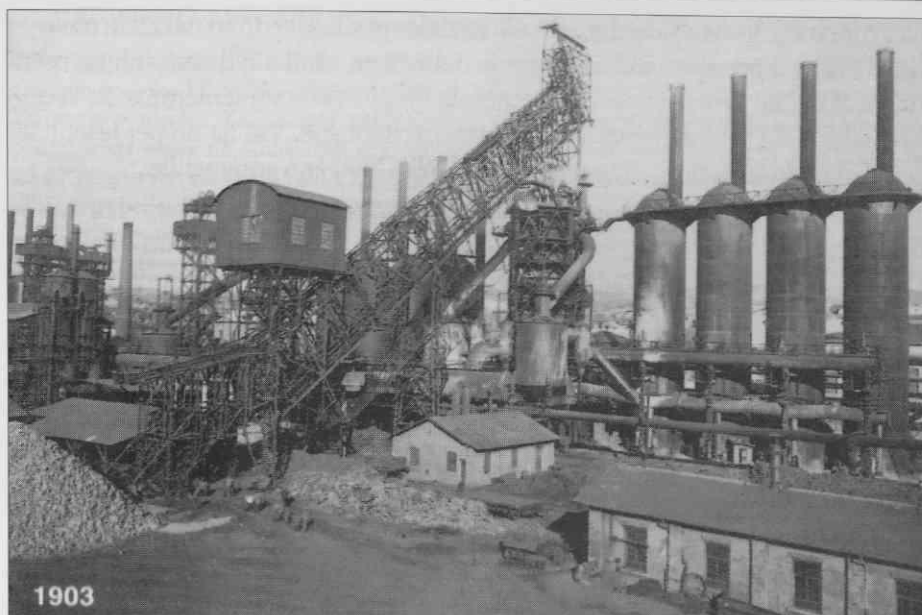
Archivio di stato, fond Luogotenenza, mapa 96, dok. 22828.

¹⁵ Pričevanje Dušana Jakomina.

¹⁶ Pričevanje Simplicije Stopar.

¹⁷ Darko Bradassi, *Kratek zgodovinski... cit.*, Primorski dnevnik, 10. aprila 1988, str. 9.

¹⁸ Pričevanje Simplicije Stopar.

1903

Škedenjska železarna iz l. 1903 (original hrani Dušan Jakomin). ♦ The Škedenj/Servola Iron-works in 1903 (original kept by Dušan Jakomin). ♦ Fonderie de Škedenj en 1903 (l'original est conservé par Dušan Jakomin).

67

V času, ko je železarna prešla v italijanske roke, je v Italiji nastopil fašizem. Na Primorskem so fašistični teror še posebej občutili. Ko je Mussolini v tridesetih letih obiskal Trst, je bila slovenščina že popolnoma izbrisana iz javnega življenja, kulturne organizacije ukinjene, slovenske šole zaprte. Tudi škedenjska železarna ni bila imuna na raznarodovalno politiko italijanskih oblasti. Kdor ni sprejel fašistične izkaznice in se vpisal v "fascio", je bil odpuščen. S tako politiko se je zmanjšalo število slovenskih delavcev, večalo pa število italijanskih uslužbencev, ki so prihajali iz najrazličnejših krajev Italije, predvsem pa z juga. S prihodom Italijanov pa se je začela spreminjati nacionalna podoba Škednja.

*"Mi smo bli obkoljeni od teh Taljanov, tle se je govorilo samo taljansko. Moj mož je mogu gledat za delo in je začnu govort s fantom po taljansko, ma jaz s'm zmjir'j govorila z njim po slovensko."*¹⁹

Od nastanka železarne do danes so se morali Škedenjci spopadati predvsem s črnim dimom, ki vsakodnevno uhaja iz visokih dimnikov in črni okolje. Ženske so se morale pri domačih opravilih še posebno prilagoditi tej situaciji. Posušeno perilo so morale takoj spraviti in tudi hišna okna in vrata so zapirale.

V obdobju med vojnama so novi gospodarji preuredili naprave in reorganizirali družbo s pravnega in gospodarskega vidika, predvsem zaradi spremembe tržišča in izgube gospodarskega zaledja. Čeprav so bili objekti

¹⁹ Pričevanje Simplicije Stopar.

elektrificirani, je delo še vedno slonelo na delovni sili. Uvedli so nekatere novosti, med temi je omembe vredno skrčenje delovnega urnika z dvanajstih na osem ur. Za takratne čase je bil to velik dosežek. Plače so bile sorazmeroma še vedno prenizke, delo je kljub temu ostajalo težko in naporno. Vse tja do petdesetih let se delovne in tehnološke razmere objekta niso bistveno spremenile.

Še iz časov Kranjske industrijske družbe vse tja do šestdesetih let, dokler ni železarna postala last podjetja Italsider, sta bili dve glavni produktivni enoti škedenjskega obrata: pridobivanje grodlja s taljenjem železove rude v visokih pečeh oziroma plavžih in predelava surovega železa v martinskih pečeh ter obdelava jekla v posamezne odlitke z valjanjem in kovanjem. S tema dvema postopkoma so iz nečistih surovin pridobivali iz plavžev grodljo, iz martinske peči pa jeklo.²⁰

Med drugo svetovno vojno je bila škedenjska železarna močno poškodovana. Po vojni so porušene objekte sanirali, a šele v šestdesetih letih, ko je kompleks postal last podjetja Italsider, so začeli s prenovitvenimi deli. Tedaj pa je prišlo do bistvenih sprememb. Leta 1961 so popolnoma porušili stare martinske peči, spomladi leta 1962 pa so se končno začela dela za povečavo, tako da je leta 1964 pričela delovati nova talilnica, v kateri so izdelovali kokile. V letu 1965 je začel obratovati nov plavž, izginila pa je valjana.

V zadnjih tridesetih letih je železarna spremenila svojo prvotno podobo. Novi gospodarji so prilagodili industrijski obrat tržnim zahtevam; objekt so modernizirali in avtomatizirali. Tudi delo se je popolnoma spremenilo. Po velikih socialnih bojih šestdesetih in sedemdesetih let so si delavci s pomočjo sindikatov izborili več pravic. Izboljšale so se tudi varnostne razmere, saj delo danes ne sloni več na delovni sili, temveč na popolni avtomatizaciji strojev.

V drugi polovici osemdesetih let je škedenjski obrat zajela huda kriza. Zaskrbljenost seveda narašča, še zlasti med delavci, vsi pa se bojijo, da bo načrt za ponovno uveljavitev škedenjske železarne enostavno propadel. Gotovo bi zaprtje železarne hudo prizadelo zaposlene in tudi širše tržaško gospodarstvo.

Kljub črnogledim pogledom se danes kažejo nove možnosti razvoja. V stoletnem delovanju je železarna morala večkrat prenesti hude udarce, ki pa jih je s pogledom v bodočnost vedno znala prenesti. Mogoče bodo tudi v naslednjih letih premagali težave in si z realnimi spremembami zadali nove cilje in odprli nove produktivne možnosti.

²⁰ Nevenka Samec, *Rapporti economici tra Trieste e Hinterland sloveno dalla metà del XIX secolo alla 1. Guerra mondiale*, neobjavljena diplomska naloga, Ekonomska fakulteta Tržaške univerze, 1988, str. 99.

BESEDA O AVTORICI

Katja Colja je diplomirala na Zgodovinskem oddelku Filozofske fakultete v Trstu. Trenutno v okviru ZRS Koper zaključuje podiplomski študij na Ljubljanski univerzi s temo "Ženske v vojni, Tržaški Kras 1941-1945". Poleg tega sodeluje z Deželnim sedežem RAI za Furlanijo Julijsko krajino. Njena zanimanja segajo predvsem na področje oral history, kateremu posveča svoje raziskovalno delo. Njene razprave so bile objavljene v italijanskem, slovenskem in avstrijskem strokovnem tisku.

ABOUT THE AUTHOR

Katja Colja graduated from the History Department of the Faculty of Arts in Trieste. She is a post-graduate student at the University of Ljubljana, supported by the Scientific Research Centre of Koper, and the theme of her master's dissertation is "Women in the Triestian Karst during the war - 1941-1945". She also collaborates with RAI's provincial branch for Friuli-Venezia Giulia. Her main interests relate to the field of "oral history", the subject she dedicates most of her research work to. She has published articles and treaties in Italian, Slovene and Austrian specialist reviews.

SUMMARY

FROM IRON TO BREAD

The centenary of the Škedenj ironworks

The article presents the centennial history of the Škedenj ironworks with special emphasis on historical and social aspects. The present text was written on the occasion of the production of a documentary film for the Slovene television program of RAI's provincial branch for Friuli-Venezia Giulia.

The industrial development of the late 19th century led to an increase in the demand for iron and its derivatives the blast furnaces in Jesenice and Javornik were not able to meet. This situation combined with the economic benefits the Austro-Hungarian monarchy granted the Friulian area instigated the Krainische Industrie Gesellschaft to erect a blast furnace in Škedenj. The KIG bought building land in Škedenj and the ironworks started to operate in 1897.

The workforce mainly consisted of Slovenes from Carniolia and the Triestian hinterland and of Istrians; the management, on the other hand, consisted of Austrians, Germans and Czechs.

After the First World War the management of the ironworks was taken over by Italians. The dark era of fascism resulted in the Slovene workforce being gradually but inevitably replaced by Italian workers from the provinces of the Savoy state. This also meant that the ethnic structure of the area changed considerably.

After the Second World War the ironworks first had to be renovated due to the damages inflicted by the war. Modernisation started as late as the sixties.

In recent years the ironworks have been hit by serious financial problems. The new management now faces the complex task of finding a solution.

RESUME

DU FER AU PAIN

La centenaire du fonctionnement de la fonderie de Škedenj

70 Dans cet article, l'auteur présente l'histoire centenaire de la fonderie de Škedenj en mettant l'accent sur l'aspect socio-historique. Le texte résulte d'une contrôle de la documentation audiovisuelle, collectée par l'auteur au cours de la réalisation du film documentaire "Du fer au pain". Le film a été réalisé pour la RAI, Siège régional de la Furlanie Julijska krajina, dans le cadre du programme en slovène.

Vers la fin du 19e siècle, le développement industriel a provoqué une augmentation de la demande en fer et pour ses dérivés. Or, les forges de Jesenice et de Javornik arrivaient à peine à couvrir les besoins du marché. Cette situation ainsi que les avantages économiques que la monarchie austro-hongroise avait concédé à la région de Furlanie, a influencé la décision prise par la Krainische Industrie Gesellschaft (Association sidérurgique de Škedenj) de créer une nouvelle réalité industrielle à Škedenj. Par conséquent, le KIG a acheté un terrain pour y construire une nouvelle fonderie qui commença à fonctionner en 1897.

La main d'oeuvre, composée en majorité d'ouvriers de Haute-Carniole, de Karst de Trieste et d'Istrie - s'opposaient à une direction constituait principalement d'Autrichiens, d'Allemands et de Tchèques.

Après la Première guerre mondiale, la direction de la fonderie de Škedenj passe aux mains des Italiens. Les années noires du fascisme coïncident avec la disparition progressive et inexorable des ouvriers de nationalité slovène qui étaient remplacés par des ouvriers italiens, originaires de Savoie italienne. En conséquence, la structure nationale de Škedenj se transforme.

La fonderie ayant été abîmée lors des conflits, la Première guerre mondiale est suivie par une période de reconstruction alors que la modernisation se développe dans les années soixante.

Il y quelques années, la crise économique a frappé la fonderie. La nouvelle direction a donc la tâche difficile de trouver une solution.